

СОЦІАЛІСТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ЗА ПЛАНОМ О. ШЛІХТЕРА

Проведення соціалістичної реконструкції сільського господарства в українському селі пов'язане з діяльністю конкретних діячів, які були ідеологами і виконавцями радянської політики. Одним з таких діячів в Україні був Олександр Шліхтер, який у 1927-1929 рр. перебував на посаді народного комісара землеробства УСРР і мав втілити в життя директиви XV з'їзду ВКП(б) та провести підготовку як ідеологічну так і практичну до проведення масової колективізації. Аналіз його поглядів щодо шляхів та методів проведення масової колективізації дозволить краще зрозуміти ті драматичні процеси, що відбувалися в українському селі в другій половині 20-х років ХХ ст., дасть можливість більш об'єктивно розглянути соціально-економічну ситуацію в зазначений період та детальніше реставрувати перебіг історичних подій.

Для вивчення поглядів О. Шліхтера з зазначеної проблеми маємо значний масив його праць, що не мали досі ґрунтовного наукового аналізу. До цього комплексу праць входять як ті, що були написані до та під час перебування О. Шліхтера на посаді народного комісара землеробства і відображають його теоретичні погляди [1], так і ті, що були опубліковані пізніше і характеризують практичну діяльність О. Шліхтера під час проведення колективізації на селі [2].

На сучасному етапі розвитку історичної науки досить широко розглядаються проблеми підготовки та проведення масової колективізації в українському селі в другій половині 20-х років ХХ ст. Однак вони лише побічно торкаються діяльності О. Шліхтера в Україні та його поглядів щодо проведення колективізації села, оскільки основна увага дослідників зосереджувалась на проблемах, пов'язаних з безпосередньою практикою проведення колективізації, розглядають загальні процеси, що відбувались в українському селі в зазначений період. Серед них можна назвати дослідження С.В. Кульчицького [3], [4], В.А. Смолія [5] та інші. Погляди О. Шліхтера з питань соціалістичної реконструкції сільського господарства не розглядалися повною мірою навіть дослідниками його життя та діяльності. Так Д.Ф. Вірник [6], досліджуючи державно-політичну діяльність О. Шліхтера в Україні, вказує лише в загальних рисах про його роботу по створенню машинно-тракторних станцій, залишаючи поза увагою інші сторони його діяльності на посаді народного комісара продовольства.

Отже, внесок О. Шліхтера у проведення колективізації в українському селі залишився поза увагою дослідників. В історичній літературі немає цілісного аналізу його праць з цієї проблематики. Тому метою даної роботи є аналіз поглядів О. Шліхтера щодо соціалістичної реконструкції сільського господарства в Україні. Об'єкт дослідження – сільське господарство України 1920-х рр., предмет – діяльність О. Шліхтера по його реконструкції.

Після XV з'їзду ВКП(б), що відбувся 2 – 19 грудня 1927 р. і який оголосив курс на суцільну колективізацію сільського господарства, йшла напружена

робота по розробці на основі його директив першого п'ятирічного плану. О. Шліхтер, якого шойно було призначено народним комісаром земельних справ УСРР, тобто він був безпосередньо зацікавлений в оптимальній його розробці, також окреслив комплекс заходів, з допомогою яких найефективніше, на його думку, може бути проведена колективізація сільського господарства в Україні. Аналізуючи причини хлібозаготівельної кризи 1927 р., О. Шліхтер відмічав, що „основна причина криється в самій конструкції сільського господарства, оскільки його було збудовано на засадах вільного товарообміну хлібної продукції, як власності індивідуальних селянських господарств [1, 386]. Звісно, індивідуальне селянське господарство не вписувалось в планову економіку СРСР, селянин сам контролював ринок хліба, тому й О. Шліхтер вважав, що „лише в колективізованому селянському господарстві ми станемо господарями планової конструкції сільського господарства і виконання наших планових завдань такою мірою, як і в промисловості” [1, 387].

Тому всі заходи, що проводились в сільському господарстві, підпорядковувались одній меті – колективізації сільського господарства. Озвучуючи свій план, О. Шліхтер виокремив ті передумови, що, зрештою, мали втягнути сільське господарства в колективізацію: організація громадських сівозмін при сільськогосподарських кооперативах та організація тракторних пересувних колон радгоспів [1, 371 – 372].

На 1929 р. всіма видами кооперації було охоплено 85 % селянських господарств України. Через їх органи здійснювалось укладання договорів між одноосібними селянськими господарствами і промисловими підприємствами з заготівлі сільськогосподарської сировини [7, 112]. І хоча кооперація в Україні мала давні традиції, ще з дореволюційного часу, однак ті земельно-господарські об'єднання всіх селян, що отримали назву громад і були засновані в УСРР відповідно до Земельного кодексу 1922 р. і діяли до початку 1930 р., докорінно відрізнялись від дореволюційних. Останні виконували функцію низових адміністративних одиниць. Після революції адміністративні функції були передані сільрадам, які мали регулювати земельні відносини. У межах УСРР селянин міг користуватися землею тільки в складі земельної громади, яка являла собою сукупність селянських дворів, що мала відокремлене від інших користування орною землею. Оскільки земельна громада вже не виконувала адміністративних функцій, то О. Шліхтер вважав, що вона скоро відживе, поступатимись місцем спочатку кооперативним, а згодом і колективним господарствам [1, 498 – 499].

Кооперацію певною мірою можна було вважати колективним господарством, але природа її була протилежною природі тих колективних господарств, за якими прищепилася скорочена назва „колгосп”. Адже громада об'єднувала певні господарські функції, які вигідніше було виконувати разом, залишаючи при цьому селянське господарство цілком самостійною господарською одиницею, де селянин був повноправним господарем засобів виробництва і виробленого продукту. У цьому й полягає докорінна відмінність кооперативу вертикального типу, різновидом якого і стала поступово земельна громада, від кооперативу горизонтального типу, до якого належить колгосп [7, 11 – 17].

Саме тому кооперація була не вигідною для режиму і ленінський план кооперації сільського господарства замінили на сталінський план суцільної колективізації. Передбачалося, що сільські кооперативи поступово переростуть в колгоспи. Оцінюючи значення кооперації у підготовці селянства до переходу до колективного господарювання, О. Шліхтер відмічав, що в організаційному сенсі кооперація сприяє об'єднанню селян у формах відкритих колективів [2, 112]. На його думку, першим кроком до переходу від кооперативу до колгоспу мало стати введення обов'язкової громадської сівозміни – „такого порядку розташування клинів сівозміни, коли один або два клини стають обов'язковими для всіх членів земельної громади” [1, 372]. І справжнім досягненням в галузі масової колективізації якраз вважалося не просто групове об'єднання окремих господарств, а саме ті об'єднання, що охоплювали всю земельну громаду і охоплювали все виробниче життя певного села чи навіть групи сіл. Таким чином, земгромада, в сукупності таких умов як єдність території, можливість здійснювати обов'язкові для всіх господарств сівозміни, мала б утворювати за планом О. Шліхтера передумови для усупільнення тих чи інших ланок сільськогосподарського виробництва.

Цілком зрозуміло, що громадська сівозміна сама по собі ще не означала усупільнення сільського господарства. Це розуміло і керівництво наркомзему УСРР на чолі з О. Шліхтером, однак вони вважали її важливою передумовою вдалого вирішення завдань масової колективізації селян [5, 112]. О. Шліхтер був переконаний, що „в громадській сівозміні, в загальних рамках диктатури пролетаріату і заходів соціалістичного будівництва на селі, ми маємо одну з сприятливих умов для розвитку найпростіших процесів та форм виробничого усупільнення” [1, 385]. А обов'язковість загальних клинів мала б створювати об'єктивні передумови для поступової масової колективізації господарств на ґрунті виробництва. „От, наприклад, за буряковим клином цілком природно йдуть і виникають бурякові товариства, за клином трав'яним цілком природно йдуть і виникають скотарські, молочарські та маслоробні товариства та ін.” [1, 372].

Зрештою, селянина, особливо середняка, коли він уже зважувався на колективне господарювання, найбільш влаштував колгосп з мінімальним ступенем усупільнення засобів виробництва, тобто за своїми господарськими функціями таке колективне господарство було схоже найбільше на кооператив. Таким вимогам відповідало товариство по спільному обробітку землі. Доповідаючи на Другій конференції КП(б)У в квітні 1929 р. про п'ятирічку колгоспного будівництва на Україні, О. Шліхтер підкреслював: „зростання йтиме коштом простіших форм колективних об'єднань – товариств спільного обробітку землі” [4, 106]. За його розрахунками, у 1933 р. у колгоспи треба було об'єднати 30 % сільського населення і 25 % усупільненої площі, причому питома вага тсозів мала зрости до 80 % [1, 431]. Таке співвідношення показників колективізації при одночасному насиченні сільського господарства машинною технікою (зокрема, 42 800 тракторів протягом п'ятирічки) забезпечувало, на думку О. Шліхтера, її реальність. Однак такі найпростіші форми колгоспу не задовольняли режим, це не відповідало ні планам Сталіна, ні генеральній лінії партії, тому що колективізація в цій формі не позбавляла селян засобів виробництва і не відривала їх від ринку. Окрім того, радянська

промисловість, в умовах розвитку індустріалізації, не могла надати потрібної кількості машинної сільськогосподарської техніки. Не відповідала планам партії й теза О. Шліхтера про темпи колективізації на селі, оскільки вже 1929 року партія взяла курс на форсовану колективізацію, відповідно до якої протягом кількох років всі селянські господарства України мали бути колективізовані.

Індивідуальні межі в умовах громадської сізовміни фактично, на думку О. Шліхтера мали бути знищені, що створювало об'єктивні передумови для тракторних товариств. Саме тракторні товариства він вважав одним з найефективніших засобів для найшвидшого втягнення селян в колективні господарства. Ідея створення машинно-тракторних станцій (МТС) виходила з об'єктивної потреби механізації сільськогосподарського виробництва як індивідуального, так і кооперативного і колективного. Механізація почалась з закупівлі тракторів за кордоном. Ці трактори розподілялися між колгоспами, радгоспами і кооперативними машинно-тракторними товариствами. Восени 1927 р. за ініціативою О. Шліхтера в СРСР виникла перша машинно-тракторна станція при радгоспі імені Т. Шевченка у Березівському районі на Одещині. Спеціально для неї Наркомзем України виділив 100 тракторів для організації тракторної колони. Ця МТС створювалась не лише з господарською, але й з ідеологічною метою. О. Шліхтер неодноразово наголошував, що її створення носило показовий характер. Вона повинна була демонструвати перед селянством „всі переваги та вигоди великого сільськогосподарського виробництва” [1, 410]. Відповідно до цього завдання, в Шевченківську МТС було направлено найкращу техніку, кваліфікованих робітників, виділено значні кошти для облаштування станції. Тож не дивно, що в перший же збір врожаю (влітку 1927 р.) вона показала себе якнайкраще. Тоді радгосп імені Т. Шевченка склав угоду з шістьма переселенськими селищами на виконання всіх сільськогосподарських робіт своїми тракторами та причіпними машинами. Але обробляли лише ті землі, які були суцільними, тобто було знищено всі межі селянських наділів. Ці наділи залишалися лише на папері як розрахункова одиниця при розподілі врожаю. За свої послуги МТС брала третину врожаю [1, 417]. Досвід цієї станції широко рекламувався і обговорювався, адже, на думку О. Шліхтера, селянство за „два-три роки роботи тракторних колон на селі усвідомить на практиці величезну вигідність організації тракторного товариства й організує тракторну колону власними коштами” [1, 377]. Тобто селяни за власні кошти, побачивши роботу Шевченківської МТС в ідеальних умовах, коли трактори, причому державні, обробляли землю на пільгових умовах для тих селян, які об'єднали спеціально для цього свої господарства, мали й самі купити машинну техніку, щоб виробляти для держави хліб. Це був ще один спосіб за рахунок селян вирішити проблеми індустріалізації країни (з одного боку селяни купували продукцію промислових заводів, з іншого виробляли хліб для робітників та для експорту за кордон).

Пізніше відбулася перереєстрація машинно-тракторних товариств. Товариства, утворені найбільш заможними господарствами, були розпущені, а їх техніку (1555 тракторів) „вивласнена” на користь колгоспів. У травні 1929 р., за даними Наркомзему, в Україні налічувалось 10439 тракторів. З них в машинно-тракторних товариствах – 14,7 %, радгоспах – 17,2 %,

колгоспах – 52,4 %, машинно-тракторних станціях – 15,7 %. В цей час існувала одна державна МТС (Шевченківська) і 14 колгоспно-кооперативних [5, 165]. 5 червня 1929 р. Рада Праці і оборони СРСР прийняла постанову „Про організацію машинно-тракторних станцій”. Вона, „відмічаючи позитивні результати машинно-тракторної станції в радгоспі ім. Т. Шевченка”, передбачала розгортання мережі державних МТС на площі мільйон гектарів протягом найближчого року. Для цього вимагалось побудувати 100 МТС, в тому числі в УСРР – 34 [8, 92 – 94]. Тоді ж утворювався Всесоюзний центр машинно-тракторних станцій (ВУ МТС) на правах акціонерного товариства, що давало змогу державі залучати додаткові кошти на розвиток мережі МТС. Його основним завданням поряд з обробкою землі було застосування всіх засобів для перетворення індивідуальних селянських господарств у величезні колективи [8, 93]. Адже використання техніки МТС, окрім підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва, вивільняло значну кількість робочих рук для промислових підприємств та підприємств з переробки сільськогосподарської продукції. Такі підприємства, за планами О. Шліхтера, мали утворюватись поруч з колективними господарствами, і таким чином розвивалась комплексна колективізація як найголовніша мета проведення колективізації.

Таким чином, О. Шліхтер, перебуваючи на посаді народного комісара землеробства УСРР, став рупором колективізації в Україні, пропагуючи і впроваджуючи в життя директиви ВКП(б). Разом з тим, він мав власне бачення шляхів та методів проведення колективізації в Україні. Основними передумовами колективізації сільськогосподарського виробництва були, на думку О. Шліхтера, кооперація та утворення МТС. Перша давала селянам досвід спільного обробітку землі, друга примушувала селян об'єднувати свої землі для ефективнішого ведення господарства. Все ж всі ці заходи передбачали добровільну колективізацію, що не відповідало планам партії. Тому план О. Шліхтера зрештою було відкинуто, взято курс на форсовану суцільну колективізацію, а самого О. Шліхтера наприкінці 1929 року знято з посади народного комісара землеробства.

1. Шліхтер О.Г. *Вибрані твори*. / Шліхтер О.Г. – К.: Наукова думка, 1959.
2. Шліхтер А.Г. *Экономические проблемы строительства фундамента социализма*. / А.Г. Шлихтер. – М.: Наука, 1982.
3. Кульчицкий С.В. *Становление основ социалистического уклада жизни крестьянства УСРР*. / С.В. Кульчицкий, С.Р. Лях, В.И. Марочко. – К.: Наукова думка, 1988.
4. Кульчицкий С.В. *Ціна „великого перелому”*. / С.В. Кульчицкий. – К.: Україна, 1991.
5. *Історія українського селянства: Нариси в 2 т* / [Андрощук О. В., Баран В. К., Веселова О. М. та ін.]; під ред. В.А. Смоля. – К., 2006. – Т. 2.
6. *Вирнык Д.Ф. Жизненный путь большевика. О А.Г. Шлихтере*. / Вирнык Д.Ф. – М.: Госполитиздат, 1960.
7. *Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії: В 2 ч. Ч. 2* / За ред. М.І. Бушин, А.Г. Морозов. – К.: НАН України, Інститут історії України, 1997.
8. *Історія колективізації сільського господарства УРСР. Збірник документів і матеріалів: В 3 т.* – К.: АН УСРР, 1962. – Т. 2. *Колгоспне будівництво на Україні. 1928 – 1933.*